

Projekt jakościowych badań nad przyszłością i starością w perspektywie międzynarodowej – propozycja foresightu narracyjnego „Kapsuła czasu”

Maria Łuszczyńska

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Mariola Raclaw

Uniwersytet Warszawski

<https://doi.org/10.18778/1733-8069.21.2.05>

Słowa kluczowe: przyszłość, starzenie się, przewidywanie, foresight narracyjny, podejście jakościowe

Abstrakt: Prezentowany artykuł łączy rozważania charakterystyczne dla studiów nad starością i starzeniem się oraz studiów nad przyszłością. Uznając za wartościowe generowanie różnych scenariuszy przyszłej organizacji życia społecznego, zmodyfikowanego ze względu na dynamiczny wzrost liczby osób starszych i w wieku nestoralnym w społeczeństwach, autorki chcą zgromadzić przewidywania reprezentujących odmienne dyscypliny ekspertów z różnych części świata, dotyczące życia osób starszych za 25 lat. Jest to cel omawianego w publikacji projektu badawczego, skrótowo nazwanego „Kapsuła czasu”. Oparto go na metodzie foresightu narracyjnego, która jest dyskutowana w niniejszym tekście. Autorki rozważają w nim wątpliwości i trudności metodologiczno-etyczne związane ze stosowaniem tego podejścia badawczego. Podejmują też kwestie celu praktycznego, tj. wsparcia wyników projektu w konceptualizacji i rozwinięciu strategii politycznych.

© by the author, licensee University of Lodz, Poland

This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Funding information: Not applicable. **Conflicts of interests:** None. **Ethical considerations:** The Author assures of no violations of publication ethics and takes full responsibility for the content of the publication.

Maria Łuszczynska

Doktor habilitowana, profesor Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Pracuje w Katedrze Socjologii w Instytucie Politologii, Socjologii i Filozofii, w Kolegium Gospodarki i Administracji Publicznej. Socjolog filozofii, pedagog i pracownik socjalny. Jest autorką ponad 80 publikacji naukowych – monografii, monografii pod redakcją, artykułów w czasopiśmie, rozdziałów w monografiach, recenzji wydawniczych i innych tekstów popularyzatorskich, a także ekspertką i autorką raportów w obszarze polityki społecznej, współpracując z instytucjami rządowymi, samorządowymi i pozarządowymi. Jej zainteresowania badawcze zogniskowane są wokół zagadnień związanych z funkcjonowaniem systemu pomocy społecznej, rozwojem polityki społecznej i gerontologii społecznej oraz systemowym wsparciem osób starszych, organizowaniem opieki (instytucjonalnej i nieformalnej) nad osobami starszymi, a także z profesjonalizacją zawodów wsparcia społecznego. Członek European Association of School of Social Work (EASSW), Polskiego Towarzystwa Socjologicznego (PTS), Stowarzyszenia Gerontologów Społecznych (SGS), a także Polskiego Towarzystwa Estetycznego (PTE). Współpracuje z kilkunastoma ośrodkami akademickimi z całego świata (m.in. w Kanadzie, Hongkongu, Austrii, Francji, Wielkiej Brytanii, Izraelu, Singapurze, Australii, Szwecji, Islandii, Norwegii, Hiszpanii, Holandii i Belgii).

e-mail: luszczy@m.uek.krakow.pl

Mariola Raclaw

Doktorka habilitowana nauk społecznych w dyscyplinie socjologia, profesorka Uniwersytetu Warszawskiego. Jej główne pola zainteresowań badawczych to: socjologia rodziny oraz starzenia się i niepełnosprawności, a także analizy polityk publicznych, w tym polityki rodzinnej i ludnościowej w perspektywie socjologicznej. Autorka artykułów, monografii naukowych oraz analiz i ekspertyz dotyczących obszaru pomocy społecznej, polityki rodzinnej i ludnościowej oraz polityki na rzecz osób starszych i osób z niepełnosprawnością. Współzałożycielka Sekcji Socjologii Niepełnosprawności Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, a w latach 2018–2024 członkini Zarządu SSN.

e-mail: m.raclaw@uw.edu.pl

Wprowadzenie – przyszłość to starzenie się

Starzenie się ludności świata to proces, który w obszarze demografii jest dobrze opisany i rozpoznany. Jego dynamika jest powiązana zarówno ze zmianami przeciętnego trwania życia, odnotowanego na określonym terenie w danym czasie, jak i (a obecnie przede wszystkim) z obniżeniem natężenia urodzeń wśród ludności (Rosset, 1959; Okólski, Fihel, 2012; Kawińska, 2016). Modyfikują go też napływy i odpływy migracyjne. Starzenie się ludności trwale przeobraża strukturę wiekową populacji, a tym samym wpływa na inne procesy demograficzne. Badacze z dziedziny nauk społecznych rozważają natomiast jego oddziaływanie na organizację życia społecznego, zmiany w systemach wartości i norm oraz praktykach społecznych. Te są zauważalne w dłuższej perspektywie, chociaż ich wzory zaczątkowe zakorzenione są w reprodukowaniu codzienności.

W artykule proponujemy i omówimy metodę oraz techniki, które chcemy użyć do wywołania refleksji nad przyszłością, to jest nad konsekwencjami procesu starzenia się i sytuacją osób starszych w horyzoncie najbliższych 25 lat w wybranych społeczeństwach, wśród ekspertów reprezentujących różne kraje i obszary kulturowe, a w następnych edycjach badania – w horyzoncie kolejnych ćwierćwieczy.

Nasz projekt jest zatem – używając określenia Lukasa Bechta i Piotra Filipkowskiego (2018, s. 42) – „futurologicznym »ćwiczeniem socjologicznej wyobraźni«”, którego wyniki można porządkować według kryterium faktograficznego (co może się przytrafić), ideologicznego (co jest do pomyslenia w określonym reżimie politycznym), teoretycznego (teoretyzowanie o przyszłości) i metodologicznego (stosowane metody i techniki prognozowania). Jest to zgodne z interpretacją zastosowaną przez Anthony’ego Giddensa (1998), który wyobrażanie kształtu przyszłości nazwał trzecią formą wyobraźni socjologicznej, wspomagającą socjologię w krytyce istniejących organizacji społeczeństwa.

Celem artykułu jest nie tylko przedstawienie założeń metodologicznych projektowanych badań, ale przede wszystkim wskazanie i omówienie problemów metodologicznych w badaniach nad przyszłością (futurologia, ang. *future studies*) z zastosowaniem podejścia jakościowego w studiach o starości (ang. *aging studies*). Tym samym mamy nadzieję sprowokować dalsze dyskusje związane z metodologią jakościowych badań nad przyszłością, w których uwzględnia się proces starzenia.

Postulat powiązania badań nad starością z badaniami nad przyszłością jest już obecny w literaturze, na przykład w propozycji połączenia krytycznych studiów nad przyszłością (Godhe, Goode, 2018) z gerontologią kulturową (zob. Raisborough, Watkins, 2021). Krytyczne studia nad przyszłością badają, jak społeczeństwa wyobrażają sobie przyszłość w nauce, dziennikarstwie, literaturze i kulturze popularnej, by zrozumieć, jak różnorodnie przyszłość jest kształtowana. Kluczowe pytanie w tych studiach brzmi: „Dla kogo jest przyszłość (są przyszłości)?”, gdyż zakłada się, że „przyszłość może być kształtowana i utrwalana przez panujące relacje władzy ze szkodą dla marginalizowanych i nowo stygmatyzowanych grup” (Raisborough, Watkins, 2021: 16). W tym ujęciu futurologii warunkiem przyszłej demokratyzacji życia społecznego jest „stymulowanie i poszerzanie” możliwego repertuaru różnorodnych wyobrażeń przyszłości (Raisborough, Watkins, 2021). Z kolei gerontologia kulturowa kontestuje rozumienie starości w duchu modelu biomedycznego i koncentruje się na kulturowym aspekcie starzenia się i starości (ujmowanym np. w konwencji stylów życia) (Raisborough, Watkins, 2021). Jej celem jest uwypuklenie wieloznacznych dyskursów i znaczeń starzenia się, ich społeczno-kulturowych kontekstów oraz niejednorodności populacji osób starszych, by tworzyć nowe narracje i nowe możliwości bycia. Jayne Raisborough i Susan Watkins (2021: 18) łączą gerontologię kulturową i krytyczne studia nad przyszłością, twierdząc, że obie perspektywy wiążą kontestację panujących narracji kulturowych z generowaniem alternatywnych wyobrażeń jako niezbędnych dla równości społecznej i sprawiedliwości. Uznają, że uwzględnienie starzenia się w krytycznych studiach nad przyszłością nie powinno być „jedynie interesującym dodatkiem”, ale jest konieczne, gdyż „pozwala nam nie tylko wyobrażać sobie nowe przyszłości, ale także zastanawiać się nad kształtem i konsekwencjami współczesnych struktur władzy” (Raisborough, Watkins, 2021: 31).

Przyjmujemy, że proces starzenia się ludności jest megatrendem. Megatrendy określa się jako najważniejsze procesy transformacyjne w społeczeństwie, tzw. megazwroty, które zmieniają gospodarkę i społeczeństwo (Naisbitt, 1997: 29). Gdy w latach osiemdziesiątych XX wieku John Naisbitt (1997)¹

1 Wizje Naisbitta niektórzy futurologowie określają krytycznie jako „pop-futurologię” (por. Krzemień-Ojak, 2000).

spopularyzował wskazany termin i określił dziesięć megatrendów dla USA (mających też uniwersalny charakter), starzenie się ludności było wzmiankowane jako „proces w tle”, wywołujący debaty o emeryturach, dyskryminacji ze względu na wiek czy o napięciach międzygeneracyjnych. Obecnie, w drugi dekadzie XXI wieku starzenie się populacji jest definiowane jako długoterminowy demograficzny trend (Dearden, Weissenburger, 2024) oraz jeden z ważniejszych megatrendów współczesności. Polskie Towarzystwo Studiów nad Przyszłością wymienia starzenie się licznych populacji jako trzeci megatrend (obok wzrostu populacji światowej oraz nasilających się migracji ludności), formatujący przyszły świat:

Megatrendu starzenia się społeczeństw w społeczeństwach krajów rozwiniętych nie da się po prostu „odwrócić”. Społeczeństwa muszą nauczyć się żyć z tym problemem, radząc sobie z jego – bardzo istotnymi dla kondycji i konkurencyjności państwa – konsekwencjami (Polskie Towarzystwo Studiów nad Przyszłością, 2020).

Z kolei regionalnie, to znaczy na poziomie Unii Europejskiej, w przygotowanych w latach 2020–2023 rocznych opracowaniach o nazwie *Strategic Foresight Report* demograficzne starzenie się jest wymienione jako istotny proces modyfikujący społeczną i gospodarczą rzeczywistość (zob. European Commission, b.r.).

Przyjmując te tezy, w projektowanych badaniach próbujemy zrozumieć pomysły i idee ludzi dobranych ze względu na ich wiedzę, umiejętności i kompetencje analityczne, ale też charakteryzujących się wyobraźnią socjologiczną dotyczącą tego, „jak żyć” ze starzejącą się populacją i w starzejącym się społeczeństwie². W tym sensie starzenie się jest uniwersalną przyszłością każdej osoby, a obecnie wielu populacji na całym świecie, co potwierdzają prognozy zaakceptowane przez uznane ośrodki badawcze, takie jak WHO, ONZ, KE (Raisborough, Watkins, 2021). Starzenie się jako proces biologiczny (starzenie się osoby) oraz demograficzny (starzenie się populacji) może przebiegać według odmiennych scenariuszy. Mamy nadzieję, że ich wielość pozwoli nam zastanowić się nad tym, co ukazane wyobrażenia wnoszą do naszej wiedzy o nas samych „tu i teraz”, to jest w teraźniejszości (inspirację tę czerpiemy z założeń krytycznych studiów nad przyszłością).

Niepewność dotycząca sposobu starzenia się i życia w starości uruchamia próby kolonizacji przyszłości, która jest nieodłącznym elementem strategii planowania życia (Giddens, 2010). Kolonizacja przyszłości opiera się na kontrfaktyczności, co wskazuje obszar nowych możliwości, ale odnosi się do zdarzeń potencjalnych lub całkiem nierzeczywistych. Nie może być inaczej, skoro w ujęciu Giddensa nowoczesność to wielki globalny eksperyment, a życie każdego z nas to codzienne eksperymenty z licznymi niewiadomymi. Jego aspekty staramy się uporządkować za pomocą myślenia konstruktami

2 W niniejszym tekście z rozmysłem posługujemy się dwoma określeniami: „starzenie się populacji” i „starzenie się społeczeństwa”, przyjmując, że oznaczają one inne właściwości podmiotu. „Populacja” jest pojęciem używanym przez demografów i rozważania z tego zakresu akcentują charakterystyki relacji w poszczególnych kategoriach wiekowych oraz koncentrację na ludnościowym aspekcie procesu. W przypadku gdy wskazujemy na starzenie się społeczeństw, odnosimy się do relacji i stosunków społecznych, ich instytucjonalizacji i układu określonej organizacji społecznej.

zwanymi „scenariuszami”, zakładając tylko możliwe rezultaty naszych działań (Giddens, 2009: 83) i o nie badacze będą prosić uczestników projektu.

Jednocześnie, i jest to drugie założenie, uznajemy wartość namysłu nad ową potencjalnością, nie-rzeczywistością, czyli przyszłością, pomimo wysuwanych argumentów przeciwnych i diskutowanego statusu teoretycznego badań nad nią³. Karl Popper (1993) twierdził, iż przyszłość nie jest rzeczywistością i nie może być podstawą wiedzy naukowej. Również inni uczeni (Dennis Gabor, Józef Niżnik) wskazywali trudności w traktowaniu przyszłości jako rzeczywistości i poddawaniu jej naukowym procedurom, ale dostrzegali możliwości jej społecznego konstruowania, to jest wymyślania, kształtowania, działania na podstawie myślenia prospektywicznego (Zakidalska, 2003). Również współcześni socjologowie, między innymi Jens Beckert (2016) czy John Urry (2016), namawiają badaczki i badaczy do zainteresowania się przyszłością: ten pierwszy jej wyobrażeniami, które pełnią w gospodarce funkcje komunikacyjne i koordynujące dla głównych aktorów, ten drugi jako wyrazem troski socjologów o jutro, branie za nie odpowiedzialności, mimo że pozostanie ono i tak poza naszą kontrolą. Uznajemy zatem, że przyszłość wydarza się również w teraźniejszości, a namysł nad nią ma znaczenie dla poszerzania opcji dostępnych już tu i teraz, chociaż wcześniej przeoczonych czy niedostrzeganych, ale również ma znaczenie dla kształtowania nadchodzących okresów.

Futurologia – starzenie się wyobrażeń przyszłości

Przyszłość, a właściwie jej wyobrażenie, jest zbiorem przewidywań, które mają początek w teraźniejszości, ale – koniec końców – odnoszą się do stanów niepewnych, bytów nierealnych. Daniel Bell (1998: 240) w odniesieniu do wizji przyszłości rozróżniał przepowiadanie (wskazywanie „punktowych zdarzeń”, mających swoje miejsce i czas) i przewidywanie (określanie strukturalnych kontekstów, z których wynikną problemy lub tendencje o potencjale realizacji). Zarówno przepowiadanie, jak i przewidywania są ograniczone: przyszłe zdarzenia czy ich zespoły są wynikiem zbiegu strukturalnych tendencji i procesów żywiołowych, które w swojej istocie są nieprzewidywalne, przypadkowe i nie podlegają regułom. W paradygmacie megatrendowym chodzi o przewidywanie, mniej o przepowiadanie. Obserwując teraźniejszość, próbuje się odczytać sygnały uprawdopodobniające przeniesienie niektórych trendów na okresy przyszłe (Wyżnikiewicz, 1997).

Współcześnie przewidywanie zyskało ramy naukowe. W połowie XX wieku powstała dyscyplina naukowa zwana futurologią (prognostyką) i mimo jej zmiennych losów nadal jest dziedziną ważną ze względów poznawczych i praktycznych (Krzemień-Ojak, 2000). Jak twierdzi Kazimierz Krzysztofek, dyscyplina ta od samego początku miała zajmować się „nie tyle czczym prognozowaniem, ile wartościowaniem przewidywanych trendów” (Krzysztofek, 2018: 23). Wówczas, ale też i obecnie rządzący

3 Jesteśmy świadome toczącej się dyskusji terminologicznej dotyczącej używania terminów „futuresologia”, „prognostyka”, „studia nad przyszłością”, „badania przyszłości”. W tym artykule używamy ich wymiennie (co ma zastosowanie – por. Zakidalska, 2003). Bliskie są nam jednak określenia studiów nad przyszłością w ujęciu transdyscyplinarnym jako prognozowanie/przewidywanie układów zdarzeń gospodarczych, społecznych, demograficznych.

dostrzegli znaczenie doradcze, informacyjno-edukacyjne i ostrzegawcze naukowych przewidywań, w szczególności prognoz ekonomicznych oraz demograficznych.

Instytucjonalizacja futurologii jako dyscypliny nauki miała miejsce w latach pięćdziesiątych XX wieku w USA i Europie Zachodniej, a w Europie Wschodniej i Centralnej od lat sześćdziesiątych. Powstawały ośrodki badawczo-prognostyczne (silnie dotowane przez rządy), pojawiły się specjalistyczne czasopisma i serie wydawnicze, powoływano futurologiczne towarzystwa naukowe. Wszystko to współgrało z przekonaniem o niemalże nieograniczonych możliwościach kształtowania życia ludzi według ich upodobań w dekadzie określanej jako „okres wielkich złudzeń” (Zakidalska, 2003). Harry Collins opisuje te powojenne nastroje na przykładzie Wielkiej Brytanii i Festiwalu Brytanii (1951 r.) jako nadzieję, że społeczeństwa „są w stanie podnieść się po wojennej zawierusze dzięki ludzkiej przedsiębiorczości oraz odważnemu, nowemu światu nauki i inżynierii” (Collins, 2018: 7).

Dobra koniunktura rozwoju prognostyki załamała się w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia, kiedy to nie ziszcilo się wiele przewidywań, a znaczących wydarzeń nie uwzględniono (np. kryzysu paliwowego i następującej po nim recesji): „jedna naukowa czy technologiczna porażka goni kolejną, a wszystko to dzieje się na oczach obywateli. Przyszłość zapowiadana przez Festiwal Brytanii szybko straciła swój blask” (Collins, 2018: 10). Od kolejnych dekad (po roku 1980) oczekiwano „drugiego okresu koniunktury futurologii”, zmodernizowanej, krytycznej wobec dotychczasowego oświeceniowo-pozytywistycznego paradygmatu poznania i działania (Krzemień-Ojak, 2000: 219). Ta odnowiona futurologia jest otwarta na dostrzeganie zależności prognozowania oraz kultur i tradycji (prognostyka nie tylko zachodniocentryczna), bardziej zaksjologizowana, zniuansowana metodologicznie, odchodząca od prognozowania na rzecz przewidywania. Podkreślić należy, że czynnik aksjologiczny był i jest obecny w prognozowaniu, chociaż nie zawsze uwidoczniiony: „przyszłość tworzy się w większym stopniu dla innych niż dla siebie, pojawia się jako zasadnicza moralna kwestia wyboru celów-wartości” (Zakidalska, 2003: 580). Po doświadczeniach licznych regionalnych i globalnych kryzysów, w tym katastrof środowiskowych, recesji i wzrastających nierówności na świecie, obecnie uwarunkowania aksjologiczne są bardziej otwarcie dyskutowane w założeniach prognostycznych.

Pomimo wielu niedoskonałości oraz niewychwycenia wszystkich istotnych sygnałów lub oparcia się na tych, które później zostały określone jako fałszywe, publiczne zapotrzebowanie na przewidywanie czy prognozowanie nie maleje – ze względu na konieczność tworzenia przez rządy długoterminowych polityk publicznych. Jest to odgórna próba projektowania przyszłości, której wizje bardzo szybko się starzeją (a świadczą o tym chociażby liczne rewizje prognoz demograficznych czy omyłki prognoz ekonomicznych). To doświadczenie nie zniechęca jednak rządzących, a po okresie społecznego szoku, który spowodowała pandemia COVID-19, oraz ze względu na geopolityczne wyzwania aspiracje polityków są jeszcze ambitniejsze – polityki te „muszą być wszechstronne, oparte na myśleniu w przyszłość i odpowiadające na przyszłe zmiany” (Dearden, Weissenburger, 2024: 1).

Jednocześnie zmieniają się postulaty dotyczące naukowego rozpoznawania przyszłości. Od lat sześćdziesiątych XX wieku opracowano setki metod, klasyfikowanych między innymi jako intuicyjne,

ankietowe, normatywne czy sprzężeń zwrotnych (Zakidalska, 2003). Współcześnie stopniowo przesuwają się ciężar z metod właściwych prognozowaniu w kierunku przewidywania (ang. *foreseeing*), gdyż wyzwaniem staje się nie tylko identyfikacja konkretnych trendów, ale także innych możliwych scenariuszy (kontrfaktyczność), a dopiero wówczas planowanie politycznych odpowiedzi. *Foresight* „to dziedzina (*realm*) studiów opartych na przewidywaniu w szerokim sensie” (Dearden, Weissenburger, 2024: 2). To podejście – zgodnie z wypracowaną definicją ekspertów z projektu „Towards a Resilient Future of Europe”, zajmujących się prognozowaniem i przewidywaniem – ma eksploracyjny charakter i sięga często po metody jakościowe, opierając się na długookresowych strategiach i możliwych wynikach. Jego częścią są metody scenariuszowe o charakterze przewidywań horyzontalnych lub bazujące na grach czy symulacjach (Dearden, Weissenburger, 2024: 6). Do tego ujęcia nawiązujemy we własnym projekcie badawczym, który nie zasadza się na fundamentach funkcjonalnego paradygmatu, ale wpisuje się w nurt socjologii w jej hermeneutycznym ujęciu.

Projekt badawczy „Kapsuła czasu – prognoza globalnego starzenia się społeczeństw”

Jak zaznaczono we wprowadzeniu do niniejszego tekstu, chcemy przybliżyć założenia projektu „Kapsuła czasu – prognoza globalnego starzenia się społeczeństw”, planowanego do realizacji w roku 2025 jako przykład inicjatywy badawczej ilustrującej badania nad przyszłością i starością. Prezentacja założeń projektu ma na celu sprowokowanie dyskusji nad metodologicznymi wyzwaniami badań nad starością.

Projekt ten ma na celu umożliwienie zrozumienia obecnych i przyszłych wyobrażeń o starości, ale także zidentyfikowanie kluczowych czynników, które mogą wpłynąć na te wyobrażenia w nadchodzących latach. Wykorzystanie metodologii badań futurystycznych oraz jakościowych może zainspirować powstawanie realistycznych i wartościowych scenariuszy dotyczących starości, które mogą być użyteczne dla planowania polityk publicznych, strategii opieki oraz dla indywidualnych planów życiowych. W tym tekście koncentrujemy się rozważaniach metodologicznych – na podstawie podejścia jakościowego w ramach badań futurystycznych, które pozwolą na głębsze zrozumienie przyszłych trendów i scenariuszy.

Wartością dodaną projektu jest funkcja utrwalająca panujące w danym momencie czasowym wyobrażenia o przyszłości w kontekście starzenia się (globalnie i regionalnie). Projekt ma być swoistą fotografią naukową – wielowarstwową, wielowymiarową i multidyscyplinarną, gromadzącą w soczewce dzieła naukowego stanu wiedzy, który wykracza poza ramy czasowe własnego momentu historycznego. Projekt ma w zamyśle, na wzór kapsuły czasu, zachowywać ciągłość tworzenia tych diagnoz i przewidywań przez najbliższe ćwierćwiecza.

Kryteriami badawczymi, które należy uwzględnić w przygotowywanych w ramach projektu prognozach, powinny być przesłanki:

- 1) demograficzne: zmiany w strukturze wiekowej populacji, oczekiwana długość życia, wskaźniki urodzeń i migracji;
- 2) ekonomiczne: wpływ starzejącej się populacji na rynki pracy, systemy emerytalne i gospodarki;
- 3) kulturowe: związane ze specyfiką i różnorodnością uwarunkowań kulturowych poszczególnych społeczeństw;
- 4) polityczne i prawne: polityki rządowe dotyczące starzenia się, regulacje dotyczące zabezpieczenia społecznego (emerytury/renty) i regulacje prawne wspierające opiekę nad osobami starszymi;
- 5) społeczne: zmiany w strukturze rodzinnej, zasobach opiekuńczych, systemach pomocy i integracji społecznej dla osób starszych;
- 6) technologiczne: nowe technologie wspierające osoby starsze, na przykład telemedycyna, inteligentne domy;
- 7) zdrowotne: dostęp do opieki zdrowotnej, choroby związane z wiekiem, prewencja zdrowotna.

Problemem głównym omawianego projektu jest analiza potencjalnych kluczowych zmian i wyzwań w obszarze globalnego starzenia się społeczeństw w ciągu najbliższych 25 lat, a także czynników przemian i możliwości przygotowania społeczeństw na owe przeobrażenia. Dodatkowo chcemy zwrócić uwagę na innowacje i zaskakujące wyobrażenia o zakładanej perspektywie czasowej w odniesieniu do życia osób starszych.

Wśród **pytań badawczych** uszczegóławiających problem badawczy należy wymienić następujące:

1. Jakie zmiany demograficzne, ekonomiczne i gospodarcze będą miały największy wpływ na społeczeństwo i osoby starsze w ciągu najbliższych 25 lat?
2. Jakie będą najważniejsze potrzeby osób starszych w zakresie opieki zdrowotnej i społecznej?
3. Jakie są potencjalne zagrożenia i szanse związane ze starzeniem się społeczeństw na poziomie globalnym i lokalnym, wpływające na życie osób starszych?
4. Jakie technologie i innowacje będą miały największy wpływ na poprawę jakości życia osób starszych, szczególnie w wymiarze medycznym, opiekuńczym i jakości życia?
5. Jakie wyzwania stoją przed politykami w zakresie adaptacji do przyszłych potrzeb osób starszych?

Celem głównym projektu, wynikającym z problemu badawczego, jest zgromadzenie i analiza przewidywań ekspertów, sformułowanie scenariuszy dotyczących przyszłości osób starszych w perspektywie 25 lat w celu lepszego zrozumienia możliwych scenariuszy oraz przygotowania społeczeństwa na nadchodzące zmiany.

Do **celów szczegółowych** należą:

- 1) identyfikacja kluczowych trendów, które mogą wpłynąć na życie osób starszych w przyszłości;
- 2) ocena wpływu technologii – określenie, jak rozwój technologii może wpłynąć na codzienne życie, opiekę zdrowotną i społeczną osób starszych;
- 3) analiza zmian demograficznych – zrozumienie, jak zmiany demograficzne wpłyną na strukturę społeczną i ekonomiczną;

- 4) ocena potrzeb opiekuńczych – przewidywanie przyszłych potrzeb w zakresie opieki i wsparcia dla osób starszych;
- 5) zidentyfikowanie wyzwań i możliwości – identyfikacja potencjalnych wyzwań i szans dla polityki społecznej i zdrowotnej dotyczącej osób starszych;
- 6) wygenerowanie innowacyjnych rozwiązań mających na celu poprawę jakości życia osób starszych.

Proponowane podejście metodologiczne

Głównym podejściem metodologicznym w planowanych badaniach będzie **foresight narracyjny** (ang. *narrative foresight*), czyli metoda planowania i analizy przyszłości, która ma na celu identyfikację i ocenę przyszłych trendów, wyzwań i szans, mogących mieć wpływ na rozwój różnych dziedzin, w tym gospodarki, technologii, polityki i społeczeństwa.

Foresight narracyjny jest podejściem badawczym koncentrującym się na zastosowaniu narracji i opowieści jako narzędziach eksploracji oraz kształtowania przyszłości. W odróżnieniu od tradycyjnych metod foresightu, które często bazują na analizach ilościowych i prognozach trendów, foresight narracyjny kładzie nacisk na zrozumienie, w jaki sposób ludzie tworzą i interpretują opowieści o przyszłości, aby wpłynąć na decyzje i działania w teraźniejszości (Milojević, Inayatullah, 2015).

Narracja odgrywa kluczową rolę w sposobie, w jaki jednostki myślą o przyszłości. Opowieści stanowią potężne narzędzie umożliwiające nadanie sensu złożonym i niepewnym wydarzeniom oraz budowanie wizji przyszłości, które mogą być zarówno inspirujące, jak i ostrzegawcze (Sools, 2020). Foresight narracyjny wykorzystuje tę siłę opowieści, by umożliwić lepsze zrozumienie wizji potencjalnej przyszłości oraz jej implikacji. Poprzez konstrukcję, dekonstrukcję i rekonstrukcję narracji uczestnicy procesu foresightowego mogą lepiej zrozumieć różne możliwe scenariusze i przygotować się na przyszłe wyzwania.

Jednym z głównych celów foresightu narracyjnego jest wspieranie refleksyjności i krytycznego myślenia wśród uczestników. Analiza istniejących narracji o przyszłości pozwala uczestnikom zidentyfikować dominujące wzorce myślenia, które mogą ograniczać ich zdolność do wyobrażania sobie alternatywnych przyszłości (Inayatullah, 2004). Foresight narracyjny zachęca do tworzenia nowych opowieści, które mogą kwestionować status quo i otwierać nowe możliwości działania.

Jego metodologia obejmuje różnorodne techniki jakościowe, takie jak analiza narracyjna, storytelling, warsztaty scenariuszowe oraz kreowanie fikcyjnych przyszłości (Milojević, Inayatullah, 2015). Proces ten zazwyczaj rozpoczyna się od zbierania istniejących opowieści o przyszłości, które są dalej analizowane pod kątem ich struktury, treści i potencjalnych skutków. Uczestnicy mogą być następnie zaangażowani w tworzenie nowych narracji, które odzwierciedlają ich wizje przyszłości i wartości.

Foresight narracyjny okazuje się szczególnie użyteczny w kontekstach, gdzie tradycyjne metody prognozowania mogą być niewystarczające, na przykład w sytuacjach wysokiej niepewności lub

gdy dane ilościowe są ograniczone. Dodatkowo narracyjne podejście może być bardziej angażujące i dostępne dla szerokiego grona interesariuszy, w tym tych, którzy mogą nie mieć doświadczenia w analizach technicznych czy ilościowych (Jarva, 2014). W ten sposób foresight narracyjny wspiera bardziej demokratyczne i inkluzywne procesy planowania przyszłości.

Przykładem zastosowania foresightu narracyjnego jest projektowanie scenariuszy w edukacji, gdzie nauczyciele i uczniowie mogą współtworzyć opowieści o przyszłości edukacji, co pozwala im zrozumieć możliwe kierunki rozwoju i przygotować się na nadchodzące zmiany (Bussey, 2014). Innym przykładem jest wykorzystanie narracji w planowaniu miejskim, gdzie mieszkańcy mogą uczestniczyć w warsztatach narracyjnych, aby wyrazić swoje wizje przyszłości własnych społeczności i wspólnie opracować plany działania (Kononiuk, 2014; Childs, 2022). Jednym z przykładów badań wykorzystujących narrację w planowaniu miejskim jest projekt realizowany w Gdyni w ramach międzynarodowej inicjatywy Reachout, finansowanej przez program Unii Europejskiej Horyzont 2020. Jego głównym celem jest zwiększenie odporności miast na zmiany klimatyczne poprzez rozwój nowoczesnych usług klimatycznych. W ramach tego projektu UrbanLab Gdynia zorganizował warsztaty z udziałem naukowców, urzędników i innych interesariuszy, podczas których testowano metodę „mapy narracyjnej”. Uczestnicy analizowali zagrożenia klimatyczne w mieście i omawiali sposoby skutecznej rozmowy na temat tych problemów, co umożliwiło uwzględnienie różnych punktów widzenia i wspólne wypracowanie strategii działania (*Gdynia 2050...*, 2021).

Jedną z głównych technik stosowanych w tej metodzie są scenariusze narracyjne. Metoda scenariuszowa, będąca kluczowym narzędziem w zarządzaniu strategicznym, oferuje bardziej kompleksowe i elastyczne podejście do przyszłości niż tradycyjne prognozowanie. Jej istota polega na tworzeniu wielowymiarowych narracji, które ukazują możliwe warianty rozwoju wydarzeń. Każdy scenariusz to spójna opowieść opisująca, w jaki sposób mogą kształtować się przyszłe realia, uwzględniając takie czynniki, jak zmiany gospodarcze, technologiczne, polityczne i społeczne. W metodzie tej chodzi o to, żeby wypracować alternatywne szczegółowe opowieści o przyszłych możliwościach, bazując na analizie trendów i niepewności (Kostera, 2015). Jeśli w metodzie scenariuszowej wykorzystuje się ekspertów (na przykład w ramach panelu ekspertów, metody delfickiej), wtedy badacz może dla ekspertów tworzących scenariusze sformułować ogólne pytania, które mają raczej charakter swobodny, rzadziej ustrukturyzowany. Pytania te mają otwierać, a nie ograniczać myślenie twórców scenariuszy o możliwych perspektywach przyszłości. Główne etapy tworzenia scenariuszy w foresighcie narracyjnym to (Wright, Cairns, 2013; Kononiuk, 2014):

- 1) definiowanie celu i zakresu – na początku określa się cel procesu scenariuszowego oraz jego zakres tematyczny i czasowy;
- 2) analiza otoczenia – identyfikuje się kluczowe czynniki wpływające na badany obszar, takie jak trendy społeczne, technologiczne, ekonomiczne, ekologiczne i polityczne;
- 3) identyfikacja kluczowych niepewności – spośród zidentyfikowanych czynników wybiera się te, które są najbardziej niepewne i jednocześnie mają największy wpływ na przyszłość badanego obszaru;
- 4) budowanie osi scenariuszy – na podstawie kluczowych niepewności tworzy się osie, które reprezentują różne możliwe kierunki rozwoju;

- 5) opracowanie scenariuszy – łącząc różne warianty osi, tworzy się spójne i realistyczne narracje opisujące alternatywne przyszłości;
- 6) analiza implikacji – każdy scenariusz jest analizowany pod kątem jego potencjalnych konsekwencji dla badanego obszaru;
- 7) opracowanie strategii – na podstawie wniosków z analizy scenariuszy formułuje się strategię i działania, które pozwolą na przygotowanie się na różne możliwe przyszłości.

Dzięki swojej wszechstronności i zdolności dostosowywania się do różnych kontekstów metoda scenariuszowa stała się kluczowym narzędziem w wielu sektorach, zmieniając podejście organizacji do planowania strategicznego. Jest wykorzystywana w takich branżach, jak energetyka, technologie, finanse czy zdrowie publiczne, umożliwiając lepsze przygotowanie się na nieprzewidziane zmiany. W sektorze finansowym banki oraz instytucje finansowe stosują analizę scenariuszową do oceny możliwych konsekwencji zmian polityki gospodarczej, nowych regulacji czy globalnych kryzysów, takich jak pandemia COVID-19. Natomiast w branży technologicznej przedsiębiorstwa, w tym Intel i Microsoft, wykorzystują tę metodę do prognozowania przyszłych trendów i kierunków rozwoju rynku.

Wśród innych technik można wyróżnić storytelling przyszłości, wykorzystujący elementy opowiadania historii do wizualizacji przyszłych scenariuszy, co ułatwia zrozumienie potencjalnych konsekwencji zmian (Miller, 2018). Z kolei tworzenie postaci przyszłości to metoda polegająca na tworzeniu fikcyjnych postaci reprezentujących różne grupy społeczne lub interesariuszy, co pomaga zrozumieć, jak rozmaite podmioty mogą reagować na przyszłe zmiany (Hines, Bishop, 2015). Narracyjne gry strategiczne to symulacje, które pozwalają uczestnikom podejmować decyzje w hipotetycznych scenariuszach przyszłości, co umożliwia analizę skutków tych decyzji w dynamicznym kontekście (Candy, 2010). Techniki immersyjne, takie jak wykorzystanie mediów wizualnych i wirtualnej rzeczywistości, są używane do tworzenia głębokich doświadczeń przyszłości, angażując zmysły uczestników i wzmacniając ich wyobrażenie o przyszłych możliwościach (Dunne, Raby, 2013). Ostatnią techniką są dialogi przyszłościowe, które obejmują warsztaty i spotkania, podczas których uczestnicy współtworzą narracje przyszłości, łącząc różne perspektywy i budując wspólne wizje przyszłych scenariuszy (Van Der Heijden, 2005).

W świetle powyższych uzasadnień i przedstawionych informacji foresight narracyjny zdaje się najwłaściwszym kontekstem metodologicznym dla planowanych w projekcie „Kapsuła czasu” celów i spodziewanych rezultatów.

Technika scenariuszowa jako podstawa tworzenia wizji przyszłej starości

W prezentowanym i planowanym projekcie zdecydowałyśmy się na wykorzystanie **techniki tworzenia scenariuszy**. Polega ona na opracowywaniu różnorodnych realistycznych wizji przyszłości, które mogą pomóc zrozumieć możliwe kierunki rozwoju oraz przygotować się na różne ewentualności. Proces ten nie polega na przewidywaniu jednego wariantu przyszłości, lecz na eksploracji wielu

możliwych ścieżek rozwoju. Autorzy scenariuszy otrzymają dyspozycje do ich napisania – zostaną określone aspekty i elementy, które ich scenariusz ma zawierać. To pozwoli na porównywanie treści poszczególnych scenariuszy.

Należy zaznaczyć różnice pomiędzy techniką scenariusza a techniką wywiadu. Wywiad jakościowy i metoda scenariuszowa w foresighcie to dwie odrębne metody badawcze, które różnią się celem, metodologią i zastosowaniem. Wywiad jakościowy ma na celu uzyskanie głębokiego zrozumienia doświadczeń, opinii i motywacji jednostek, co pozwala na eksplorację złożonych zjawisk społecznych w ich naturalnym kontekście (Kvale, 2013). Metodologia ta obejmuje przeprowadzanie wywiadów swobodnych lub częściowo ustrukturalizowanych, gdzie badacz elastycznie dostosowuje pytania do przebiegu rozmowy, co umożliwia lepsze zrozumienie perspektywy respondenta (Denzin, Lincoln, 2010). W foresighcie wywiady jakościowe są wykorzystywane do zbierania informacji od ekspertów lub interesariuszy na temat przyszłych trendów i scenariuszy rozwoju (Creswell, 2007).

Z kolei metoda scenariuszowa w foresighcie skupia się na opracowaniu różnych spójnych i realistycznych wizji przyszłości, które służą jako narzędzie planowania strategicznego i podejmowania decyzji w obliczu niepewności (Wright, Cairns, 2013). Proces tworzenia scenariuszy obejmuje identyfikację kluczowych czynników i trendów, analizę ich wzajemnych interakcji oraz opracowanie opisów różnych przyszłych stanów (Schoemaker, 1995). Metoda ta angażuje grupy ekspertów i wykorzystuje takie techniki, jak analiza STEEP⁴ czy metoda delficka, co pozwala na strukturalne przedstawienie alternatywnych możliwości przyszłości (Van Der Heijden, 2005).

Główne różnice między tymi metodami to zakres i cel badań. Wywiad jakościowy skupia się na teraźniejszości i przeszłości, eksplorując doświadczenia jednostek, podczas gdy metoda scenariuszowa koncentruje się na przyszłości, przedstawiając alternatywne wizje i wspierając proces decyzyjny (Gerring, 2007). Dodatkowo metodologia wywiadów jakościowych polega na bezpośredniej interakcji z respondentami, podczas gdy metoda scenariuszowa opiera się na analizie trendów i czynników w celu opracowania scenariuszy przez ekspertów, specjalistów, naukowców zaproszonych do badania (Bradfield i in., 2005).

W planowanym badaniu po uzyskaniu zbioru scenariuszy badacze dokonają analizy trendów, zidentyfikują kluczowe czynniki wpływające na przyszłość obszaru badawczego. W kolejnym kroku zostanie wykonana analiza i ocena scenariuszy wraz z identyfikacją potencjalnych szans i zagrożeń wynikających z urzeczywistnienia się każdego z nich. Ocena ta może być dokonana przez badaczki inicjujące ten proces badawczy lub przez inne osoby wybrane do tego zadania. W ostatnim kroku sformułowana zostanie strategia lub zestaw rekomendacji dla poszczególnych obszarów rozwoju potrzeb osób starszych w celu skutecznych działań w różnych warunkach przyszłości, również z uwzględnieniem trudnych do przewidzenia zmiennych i niespodziewanych zmian.

4 Analiza STEEP (ang. *Social, Technological, Economic, Environmental, Political*) to metoda służąca do badania otoczenia organizacji lub sektora w perspektywie długoterminowej. Jest stosowana w foresighcie, planowaniu strategicznym oraz analizie scenariuszowej, pomagając identyfikować kluczowe trendy i czynniki, które mogą wpłynąć na przyszłość.

Wybór ekspertów

W planowanych badaniach wezmą udział eksperci, zaproszeni ze względu na posiadane kompetencje i doświadczenia w prowadzeniu analiz o charakterze gerontologicznym. Przewiduje się zaangażowanie badaczy reprezentujących różne kręgi kulturowe i kraje świata, stąd badanie będzie miało charakter globalny – stanowi to pierwszy warunek udziału w badaniu. Zasoby eksperckie, z jakich zamierzamy korzystać, są związane z zasobami osobowymi międzynarodowej organizacji eksperckiej International Longevity Center – Global Alliance (ILC-GA), zrzeszającej 17 krajów świata (International Longevity Centre, b.r.), z którą współpracujemy. Będziemy zwracać się do współpracowników ILC z takich krajów, jak: Argentyna, Australia, Brazylia, Kanada, Chiny, Czechy, Dominikana, Francja, Holandia, Indie, Izrael, Japonia, Singapur, RPA, USA, Wielka Brytania, a także do specjalistów gerontologów, z którymi jest nawiązana współpraca – między innymi ze Szwecji, Finlandii, Norwegii, Belgii, Niemiec, Austrii, Islandii, Hongkongu, Hiszpanii, Włoch, Filipin, Malt, Grecji i Kenii. Dodatkowo dla doboru próby będzie wykorzystana technika kuli śnieżnej, w celu nawiązania kontaktów z kolejnymi badaczami z rekomendacji sprawdzonych specjalistów.

Drugim warunkiem udziału w badaniu jest taki dobór próby, aby eksperci reprezentowali rozmaite dziedziny naukowe, zapewniając interdyscyplinarny charakter pozyskanych treści. Przewiduje się, że w badaniu weźmie udział około 30–40 ekspertów. Z jednego kraju zostanie wytypowany jeden specjalista. Każdy z nich będzie mógł dobrać 2–3 osoby do zespołu dyskusyjnego. Przewiduje się, że w całym projekcie weźmie udział do 120 osób.

Ostatecznym celem projektu będzie prezentacja wniosków, która, jak mamy nadzieję, sprowokuje dyskusję nad stworzonymi przewidywaniami dotyczącymi przyszłości. W związku z tym planowana jest publikacja upowszechniająca wyniki badania oraz zachęcająca osoby wpływowe – polityków, strategów, analityków, badaczy, działaczy społecznych, autorytety regionalne i globalne – do kształtowania rzeczywistości społecznej nadchodzącej przyszłości w kontekście dynamizujących procesów starzenia się społeczeństw. Udział w „sztafecie naukowej” i przekazanie „analitycznej pałeczki” pomiędzy pierwszą obsadą a kolejnymi jest wartością dodaną tego przedsięwzięcia.

Wyzwania metodologiczne badań nad przyszłością

Opisane założenia planowanego projektu badawczego dają pretekst do namysłu metodologicznego, który wydaje się istotny na etapie planowania inicjatywy badawczej. Badania nad przyszłością, szczególnie w kontekście metodologii jakościowej, stawiają przed badaczami wiele wyzwań, które wynikają z natury czasu przyszłego oraz ograniczeń epistemologicznych i praktycznych. Podczas gdy metodologia jakościowa oferuje narzędzia do eksploracji złożonych i dynamicznych procesów społecznych, jej zastosowanie w badaniach nad przyszłością wiąże się z koniecznością redefinicji klasycznych podejść badawczych. Poniżej omówiono kluczowe wyzwania metodologiczne w tym obszarze.

Pierwszym wyzwaniem jest **niepewność epistemologiczna** wynikająca z charakteru przyszłości jako kategorii teoretycznej i praktycznej (Slaughter, 1996; Bell, 2003; Voros, 2003; Miller, 2007; Fuller, Loogma, 2009). Przyszłość nie istnieje w sensie empirycznym, a więc nie może być bezpośrednio obserwowana czy badana. Badacze muszą polegać na modelach, scenariuszach i prognozach, które z konieczności są spekulatywne i hipotetyczne. Ta cecha badań nad przyszłością rodzi pytanie o wiarygodność i naukową wartość generowanych wniosków. Podejścia jakościowe, takie jak foresight czy analiza scenariuszowa, pozwalają na eksplorację potencjalnych ścieżek rozwoju, ale jednocześnie wymagają rzetelnego uzasadnienia wyboru danych przesłanek oraz transparentności w procesie tworzenia scenariuszy. Tę ostatnią można uzyskać poprzez jasne i jednoznaczne odwołania do danych, faktów, przesłanek prognozowanych pomysłów, które uzasadniają taki, a nie inny scenariusz przyszłości (Schwartz, 1996; Glenn, Gordon, 2009).

Kolejne wyzwanie to **subiektywność i kontekstualność danych**, która stanowi centralny element metodologii jakościowej (Guba, Lincoln, 1989; Schwartz, 1996; Creswell, 2007). Badania nad przyszłością często opierają się na wywiadach z ekspertami, warsztatach scenariuszowych czy analizach narracyjnych, które są z natury subiektywne i uwarunkowane perspektywą uczestników. Wyniki takich badań mogą być ograniczone przez specyficzne uwarunkowania kulturowe, polityczne czy ekonomiczne, co utrudnia ich generalizację (Van Der Heijden, 2005). Rozwiązaniem może być triangulacja metod, która łączy podejścia jakościowe z ilościowymi oraz angażowanie ekspertów o różnorodnych kompetencjach i z różnych dziedzin (Bradfield i in., 2005).

Krytycznym wyzwaniem jest także **integracja różnorodnych perspektyw czasowych**. Badania nad przyszłością wymagają łączenia długoterminowych trendów z krótkoterminowymi wyzwaniami, co może prowadzić do konfliktów interpretacyjnych. Zastosowanie wielowariantowych scenariuszy (tworzonych w sposób opisany powyżej) może pomóc w radzeniu sobie z tym problemem, ale wymaga znacznego wysiłku metodologicznego i organizacyjnego (Lindgren, Bandhold, 2003; Chermack, 2011; Hines, Bishop, 2015).

Istotnym aspektem badań nad przyszłością są również **wyzwania etyczne**. Tworzenie scenariuszy, szczególnie tych dotyczących kwestii społecznych i politycznych, może prowadzić do wzmacniania istniejących uprzedzeń lub marginalizacji określonych grup społecznych (Sardar, 2010; Fry, 2011). W tym kontekście konieczne jest stosowanie inkluzywnych procesów badawczych oraz przestrzeganie zasad etyki badań naukowych, w tym zaangażowanie szerokiego grona interesariuszy w proces tworzenia scenariuszy.

Utrzymanie równowagi między szczegółowością a ogólnością scenariuszy jest także istotnym wyzwaniem metodologicznym. Zbyt szczegółowe scenariusze mogą być postrzegane jako niewiarygodne, podczas gdy zbyt ogólne mogą nie dostarczyć użytecznych informacji dla decydentów. Rozwiązaniem może być zastosowanie urozmaiconego, określonego na etapie planowania badań podejścia, które uwzględnia różne poziomy szczegółowości – w zależności od potrzeb użytkowników końcowych (Schoemaker, 1995; Van Der Heijden, 2005; Ringland, 2006).

Następnym, ale nie mniej ważnym wyzwaniem jest **komunikacja wyników badań nad przyszłością**. Wyniki takich badań często przybierają formę narracyjną, co może prowadzić do ich zniekształcenia lub niezrozumienia przez odbiorców. W celu zapobiegania temu zjawisku konieczne jest stosowanie przystępnych form prezentacji, takich jak scenariusze narracyjne, infografiki i wizualizacje, mapy trendów, interaktywne narzędzia i symulacje, wizualizacje przyszłości w VR i AR (Candy, 2010; Dunne, Raby, 2013; Hines, Bishop, 2015; Miller, 2018). W kontekście foresightu narracyjnego kluczowe jest, aby dane nie były przedstawiane w sposób statyczny, lecz były częścią żywej opowieści, która angażuje emocje i wyobraźnię odbiorców. Przedstawianie danych w formie narracji pozwala lepiej zrozumieć ich znaczenie oraz potencjalne konsekwencje dla przyszłości (Schoemaker, 1995; Ringland, 2006; Bishop, Hines, Collins, 2007).

W końcu należy wspomnieć o **nieprzewidywalnych przyszłych zdarzeniach**, tzw. czarnych łabędziach. Są one kompletnie niemożliwe do przewidzenia, a przez to nie są uwzględniane w predykcjach, a po wystąpieniu diametralnie zmieniają scenariusze przyszłości (Taleb, 2020). W takiej sytuacji trudno jest podać sposoby ograniczania lub zapobiegania takim zjawiskom. Jedyne, co można zrobić, to na bieżąco korygować sporządzone wnioski i wykonywać swoistą „erratę”, ukazującą skalę, zasięg i zakres wpływu tych nieprzewidywanych zdarzeń na wcześniej ujawnione dane (Makridakis, Taleb, 2009; Kay, King, 2020).

Podsumowując, badania nad przyszłością w kontekście metodologii jakościowej stawiają badaczy przed licznymi wyzwaniami, które wynikają z charakteru przyszłości jako zjawiska nieempirycznego, subiektywności i ze spekulatywności danych, dynamiczności systemów oraz problemów etycznych i praktycznych.

Podsumowanie

Coraz trudniej twierdzić, że przyszłość jest czymś poznawalnym, że potrafimy na podstawie prognoz naukowych ją przewidzieć. Pomimo tego dostrzegamy określone trendy, które wydają się nam dobrze rozpoznane i utrwalone. Tak jest z trendem starzenia się populacji w każdym wymiarze przestrzennym: globalnym, regionalnym, krajowym itp. oraz z jego konsekwencjami (por. Szukalski, 2024). Jednak w odróżnieniu od tezy umieszczonej na stronie Polskiego Towarzystwa Studiów nad Przyszłością (a przytoczonej we wstępie artykułu) nie chcemy demograficzno-społecznego procesu starzenia się traktować jako problemu, gdyż wówczas jego wynik – wzrost udziału i liczby osób starszych w społeczeństwach – też musimy rozpoznać jako problem. Chodzi nam raczej o różnorodne i różnowymiarowe obmyślenie przyszłości w sytuacji globalnego starzenia się, skierowanie uwagi społecznej i publicznej na to, na co chcemy mieć wpływ. Zgadza się, że:

Im więcej scenariuszy, tym większe prawdopodobieństwo, że jeden z nich okaże się trafiony, ale tym większa niepewność, który z nich będzie koniem, na którego się postawi. Szanse daje rysowanie takich scenariuszy z wielu perspektyw, interdyscyplinarnie i transdyskursywnie,

ponieważ wtedy można widzieć na raz „więcej słonia”, bowiem z perspektywy jednej dyscypliny można widzieć tylko jego kawałek, czyli odkrywać jakieś szczątkowe elementy rzeczywistości (Krzysztofek, 2018: 19).

Tworzeniu tak wielu wizji przewidywań służyć ma zreferowany wyżej projekt badawczy, skrótowo nazwany przez nas „Kapsułą czasu”. Oparliśmy go na metodzie foresightu narracyjnego, która ma pomóc zwizualizować rozmaite wizje przyszłości w obszarze starzenia się społeczeństw w ciągu najbliższych 25 lat. Jak wykazałyśmy, może to posłużyć dwojakim celom:

- 1) zainicjowaniu tworzenia różnych scenariuszy przyszłości związanej z sytuacją osób starszych, aby w ten sposób dać możliwość ukazania wizji, które być może nie ujawniłyby się w naukowych i pozanaukowych debatach, a które – zgodnie z założeniami krytycznych studiów nad przeszłością – są również zbiorem danych dotyczących naszego postrzegania teraźniejszości;
- 2) konceptualizacji i rozwinięciu strategii politycznych, które – przyjmując wywiedzione z nich założenia i wykorzystując wyobraźnię ekspertów – zmieniają przyszłą rzeczywistość.

W prezentowanym tekście ukazałyśmy nie tylko zarys wspomnianego projektu, ale również kwestie metodologiczne badań nad przyszłością, w naszym wypadku – w kontekście starzenia się i starości. Jesteśmy przekonane, że warto podejmować takie rozważania. Uznajemy też, że nawet samo generowanie myślenia o przyszłości i starzeniu się pozwoli społeczeństwu zaakceptować, że świat będzie wymagał nowej umowy społecznej przy nowych strukturach wiekowych populacji, by późny okres w życiu człowieka nie był – jak określa to w autobiograficznych zapiskach Jean Améry – buntem i rezygnacją, „opustoszałym regionem życia”, „życiem z umieraniem” na „hałdach epoki” (Améry, 2018: 154). W odniesieniu do starzenia się wolimy zatem tworzyć przyszłe utopie, mimo że niektórzy z nas będą snuć dystopijne rozważania.

Bibliografia

- Améry Jean (2018), *O starzeniu się. Bunt i rezygnacja*, przełożył Bogdan Baran, Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Becht Lukas, Filipkowski Piotr (2018), *Ćwiczenie wyobraźni socjologicznej: polska futurologia naukowa lat 70. XX wieku*, „Stan Rzeczy”, nr 1(14), s. 41–69.
- Beckert Jens (2016), *Imagined Futures: Fictional Expectations and Capitalist Dynamics*, Cambridge: Harvard University Press.
- Bell Daniel (1998), *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*, przełożył Stefan Amsterdamski, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bell Wendell (2003), *Foundations of Futures Studies: History, Purposes, and Knowledge*, vol. 1, London–New York: Routledge.
- Bishop Peter, Hines Andy, Collins Terry (2007), *The Current State of Scenario Development: An Overview of Techniques*, „Futures”, vol. 39(5), s. 527–543.
- Bradfield Ron, Wright George, Burt George, Cairns George, Van Der Heijden Kees (2005), *The origins and evolution of scenario techniques in long range business planning*, „Futures”, vol. 37(8), s. 795–812.

Bussey Marcus (2014), *CLA as process: Mapping the theory and practice of the multiple*, „Journal of Futures Studies”, vol. 18(4), s. 45–58.

Candy Stuart (2010), *The Futures of Everyday Life: Politics and the Design of Experiential Scenarios*, Manoa: University of Hawaii at Manoa, https://www.researchgate.net/publication/305280378_The_Futures_of_Everyday_Life_Politics_and_the_Design_of_Experiential_Scenarios (dostęp: 3.01.2025).

Chermack Thomas J. (2011), *Scenario Planning in Organizations: How to Create, Use, and Assess Scenarios*, San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.

Childs Mark C. (2022), *Foresight and Design. Composing Future Places*, New York: Routledge.

Collins Harry (2018), *Czy wszyscy jesteśmy ekspertami?*, przełożyli Ewa Bińczyk, Janusz Grygień, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Creswell John W. (2007), *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Lincoln: Sage Publications.

Dearden Kate, Weissenburger Peter (2024), *Policy with Foresight. Preparing for the future in a scientifically rigorous and actionable way*, „Population and Policy Brief”, no. 43, https://population-europe.eu/files/documents/policy-brief.policy-with-foresight.web_final__1.pdf (dostęp: 28.12.2024).

Denzin Norman K., Lincoln Yvonna S. (red.) (2010), *Metody badań jakościowych*, t. 2, przełożyli Krzysztof Podemski i in., Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Dunne Anthony, Raby Fiona (2013), *Speculative Everything: Design, Fiction, and Social Dreaming*, Cambridge–London: MIT Press.

European Commission (b.r.), *Strategic foresight*, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/strategic-foresight_en (dostęp: 28.12.2024).

Fry Tony (2011), *Design Futuring: Sustainability, Ethics and New Practice*, London: Bloomsbury.

Fuller Ted, Loogma Krista (2009), *Constructing futures: A social constructionist perspective on foresight methodology*, „Futures”, vol. 41(2), s. 71–79.

Gdynia 2050. Four Future Scenarios (2021), <https://urbanlab.gdynia.pl/wp-content/uploads/2022/07/Gdynia-2050.-Four-Future-Scenarios.pdf> (dostęp: 3.01.2025).

Gerring John (2007), *Case study research: Principles and practices*, Cambridge: University Press.

Giddens Anthony (1998), *Socjologia. Zwięzłe, ale krytyczne wprowadzenie*, przełożyła Joanna Gilewicz, Poznań: Wydawnictwo Zys i S-ka.

Giddens Anthony (2009), *Życie w społeczeństwie posttradycyjnym*, [w:] Ulrich Beck, Anthony Giddens, Scott Lash, *Moderalizacja refleksyjna. Polityka, tradycja i estetyka w porządku społecznym nowoczesności*, przełożył Jacek Konieczny, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 79–144.

Giddens Anthony (2010), *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, przełożyła Alina Szulżycka, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Glenn Jerome C., Gordon Theodore J. (2009), *Futures Research Methodology Version 3.0*, <https://library.teachthefuture.org/wp-content/uploads/2017/01/Futures-Research-Methodology-Version-3.pdf> (dostęp: 30.12.2024).

Godhe Michael, Goode Luke (2018), *Critical Future Studies: A Thematic Introduction*, „Culture Unbound: Journal of Current Cultural Research”, vol. 10(2), s. 151–162.

Guba Egon G., Lincoln Yvonne S. (1989), *Fourth Generation Evaluation*, Newbury Park: Sage Publications.

Hines Andy, Bishop Peter (2015), *Thinking about the future: Guidelines for strategic foresight*, Houston: Hinesight.

Inayatullah Sohail (2004), *The causal layered analysis (CLA) reader: Theory and case studies of an integrative and transformative methodology*, Tamsui: Tamkang University Press.

International Longevity Centre (b.r.), *Global Alliance. Designing the Future of Aging*, <https://www.ilc-alliance.org/> (dostęp: 30.12.2024).

Jarva Vuokko (2014), *Introduction to Narrative for Future Studies*, „Journal of Future Studies”, vol. 18(3), s. 5–26.

Kawińska Martyna (2016), *Starzenie się społeczeństwa europejskiego – narzędzia pomiaru*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne”, nr 14(1), s. 25–36.

Kay John, King Mervyn (2020), *Radical Uncertainty: Decision-Making Beyond the Numbers*, New York: W.W. Norton & Company.

Kononiuk Anna (2014), *Scenariusze w antycypowaniu i kształtowaniu przyszłości*, Warszawa: Wolters Kluwer.

Kostera Monika (2015), *Metody badawcze w zarządzaniu humanistycznym*, Warszawa: Wydawnictwo Sedno.

Krzemień-Ojak Sław (2000), *Prognostyka*, [w:] Henryk Domański, Andrzej Kojder, Krzysztof Kosela, Kazimierz Kowalewicz, Hieronim Kubiak, Władysław Kwaśniewicz, Janusz Mucha, Maria Ofierska, Andrzej Piotrowski, Jerzy Szacki, Marek Ziółkowski (red.), *Encyklopedia socjologii*, t. 3, Warszawa: Oficyna Naukowa, s. 215–222.

Krzysztofek Kazimierz (2018), *Prévoir – Savoir – Pouvoir, czyli od przewidywania do wiedzy i władzy*, „Stan Rzeczy”, nr 1(14), s. 17–39.

Kvale Steinar (2013), *Prowadzenie wywiadów*, przełożyła Agata Dziuban, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Lindgren Mats, Bandhold Hans (2003), *Scenario Planning: The Link Between Future and Strategy*, London: Palgrave Macmillan.

Makridakis Spyros, Taleb Nassim N. (2009), *Living in a World of Low Levels of Predictability*, „International Journal of Forecasting”, vol. 25(4), s. 716–733.

Miller Reil (2007), *Futures literacy: A hybrid strategic scenario method*, „Futures”, vol. 39(4), s. 341–362.

Miller Reil (red.) (2018), *Transforming the future: Anticipation in the 21st century*. UNESCO, London–New York: Routledge.

Milojević Ivana, Inayatullah Sohail (2015), *Narrative foresight*, „Futures”, vol. 73, s. 151–162.

Naisbitt John (1997), *Megatrendy. Dziesięć nowych kierunków zmieniających nasze życie*, przełożył Paweł Kwiatkowski, Poznań: Wydawnictwo Zys i S-ka.

Okólski Marek, Fihel Agnieszka (2012), *Demografia. Współczesne teorie i zjawiska*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Polskie Towarzystwo Studiów nad Przyszłością (2020), *Starzenie się społeczeństw krajów rozwiniętych [MEGATRENDY 2050]*, <https://ptsp.pl/starzenie-sie-spoleszenstw-krajow-rozwinietych-megatrendy-2050/> (dostęp: 2.01.2025).

Popper Karl (1993), *Spółeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, przełożyła Halina Krahelska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Raisborough Jeyne, Watkins Susan (2021), *Critical Future Studies and Age: Attending to Future Imaginings of Age and Ageing*, „Culture Unbound”, vol. 13(2), s. 15–37, <https://doi.org/10.3384/cu.3156>

Ringland Gill (2006), *Scenario Planning: Managing for the Future*, Chichester: John Wiley & Sons.

Rosset Edward (1959), *Proces starzenia się ludności. Stadium demograficzne*, Warszawa: Polskie Wydawnictwa Gospodarcze.

Sardar Ziauddin (2010), *The Future of Futures: A Critique of the Future of Futures*, „Futures”, vol. 42(6), s. 559–567.

Schoemaker Paul J.H. (1995), *Scenario planning: A tool for strategic thinking*, „MIT Sloan Management Review”, vol. 36(2), s. 25–40.

Schwartz Peter (1996), *The Art of the Long View: Planning for the Future in an Uncertain World*, New York: Doubleday.

Slaughter Richard A. (1996), *The knowledge base of futures studies*, „Futures”, vol. 28(9), s. 799–812.

Sools Anneke (2020), *Narrative health research: Exploring big and small stories as analytical tools*, „Qualitative Research in Psychology”, vol. 17(1), s. 77–99.

Szukalski Piotr (2024), *Przemiany demograficzne a nieoczywiste wyzwania polityki społecznej w Polsce*, „Polityka Społeczna”, nr 11–12, s. 13–18.

Taleb Nassim Nicholas (2020), *Czarny łabędź. Jak nieprzewidywalne zdarzenia rządzą naszym życiem*, przełożyła Olga Siara, Poznań: Wydawnictwo Zysk i s-ka.

Urry John (2016), *What is the Future?*, Cambridge: Polity Press.

Van Der Heijden Kees (2005), *Scenarios: The Art of Strategic Conversation*, Baffins Lane: Wiley.

Voros Joseph (2003), *A generic foresight process framework*, „Foresight”, vol. 5(3), s. 10–21.

Wright George, Cairns George (2013), *Scenario thinking: Practical approaches to the future*, London: Palgrave Macmillan.

Wyżnikiewicz Bohdan (1997), *Przedmowa do wydania polskiego*, [w:] John Naisbitt, *Megatrendy. Dziesięć nowych kierunków zmieniających nasze życie*, przełożył Paweł Kwiatkowski, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, s. 7–13.

Zakidalska Irena (2003), *Rok 2000 w prognozach. Czy warto zajmować się przyszłością?*, [w:] Andrzej Kojderka, Kazimierz Z. Sowa (red.), *Los i wybór. Dziedzictwo i perspektywy społeczeństwa polskiego. Pamiętnik XI Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego Rzeszów–Tyczyn, 20–23 września 2000 r.*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 575–591.

Cytowanie

Maria Łuszczzyńska, Mariola Raclaw (2025), *Projekt jakościowych badań nad przyszłością i starością w perspektywie międzynarodowej – propozycja foresightu narracyjnego „Kapsuła czasu”*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. XXI, nr 2, s. 96–115, <https://doi.org/10.18778/1733-8069.21.2.05>

A Qualitative Research Project on the Future and Old Age in the International Perspective: The “Time Capsule” Narrative Foresight Proposal

Abstract: The presented article combines considerations typical of studies on aging and the elderly with those of futures studies. Recognizing the value of generating various scenarios for the future organization of social life, modified due to the dynamic increase in the elderly and “nestoral” populations in societies, we aim to gather predictions from experts around the world representing different disciplines regarding the lives of older adults (25 years and above). This is the main goal of the research project discussed in the publication, which we have briefly named the “Time Capsule.” The project is based on the method of narrative foresight, which is discussed in this text. We consider the methodological and ethical challenges associated with applying this research approach while also addressing the practical objective of supporting the project’s findings in the conceptualization and development of political strategies.

Keywords: future, aging, foreseeing, narrative foresight, qualitative approach